

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:2. 2006

Kampen om konsumtionen

Per Simonsson, *Bidrag till familjens ekonomiska historia. Inflytande över konsumtionen inom svenska hushåll under 1900-talet*, Diss, Stockholm Studies in Economic History 44, Stockholm 2005. 207 s. (Summary in English, without title.)

Per Simonssons avhandling *Bidrag till familjens ekonomiska historia* handlar om vem som bestämmer i hushållet i frågor som rör konsumtion. Det är ett viktigt forskningsområde som har direkta implikationer för konsumtionsmönster och därmed efterfrågan i ekonomin. Det är också kopplat till hushållens interna beslutsfattande mer generellt. Tidigare har stort intresse riktats mot tidsanvändning, det vill säga vem som gör vad i hushållet: marknadsarbete kontra hushållsarbete, tid med barnen etcetera. Den här typen av hushållsekonomi har avgörande betydelse för vår förståelse av många andra viktiga delar av ekonomin, till exempel arbetsutbud, barnafödande och utbildningsval.

I Simonssons avhandling är det konsumtionen som står i fokus. Syftet är att undersöka mannens respektive hustruns inflytande över hushållens konsumtion. Detta inflytande antas bestämmas av tre faktorer: inkomst, humankapital och ideologisk position. Mer precist är syftet att undersöka hur dessa faktorer påverkar eller samvarierar med hushållens konsumtion, samt att undersöka om faktorerna är relaterade till parterna, speciellt hustruns, förhandlingsposition.

Enligt nationalekonomisk teori, så kallad *Economics of the Family*, styrs förhandlingar av tillgången på resurser, och beslut om att lämna samarbetet – äktenskapet i det här fallet – bestäms av alternativkostnaden av att vara gift. Denna är i sin tur beroende på vad man ger upp som gift i relation till vad man tjänar på det. Äktenskapets alternativkostnad utgörs till stor del av den förväntade inkomsten utanför äktenskapet. Giftna kvinnor som saknar förankring på arbetsmarknaden och som helt har specialiserat sig på hemarbete, förväntas ha sämre möjligheter utanför äktenskapet än de kvinnor som har en stark arbetsmarknadsanknytning eller åtminstone större potential på arbetsmarknaden till följd av utbildning, arbetslivserfarenhet och liknande. Hemarbetande kvinnor har således mer att förlora på att leva utanför äktenskapet än kvinnor med en mer självständig position och större möjligheter på arbetsmarknaden, vilket försämrar deras förhandlingsposition gentemot mannen.

Inom sociologisk teori är det inte främst individernas möjligheter utanför äktenskapet som är av betydelse utan snarare maktfördelningen inom hushållen. Makten inom ett hushåll bestäms inte, som i spelteorin, av kostnaden för att bryta samarbetet utan dels av graden av den patriarkalism som ger mannen auktoritet att fatta avgörande beslut, dels av de resurser som parterna bidrar med till

hushållet. En distinktion kan även göras mellan *exit* och *voice*. En starkare ställning för kvinnan till följd av bättre utbildning ökar inte bara hennes möjligheter att lämna samarbetet (*exit*) utan förbättrar också hennes förmåga att vinna förhandlingar genom argumentation (*voice*).

Utifrån dessa teoretiska utgångspunkter konstruerar Simonsson en analytisk modell där tre faktorer antas påverka mannens respektive kvinnans konsumtion: inkomst, humankapital samt ideologisk position. Humankapitalet kan påverka konsumtionsutfallet både via *exit* (att lämna äktenskapet) och *voice* (argumentationsförmågan). Ideologi påverkar genom synen på arbetsdelning och kvinnors ställning mer generellt. Mer konservativ ideologi förväntas ge mindre utrymme för kvinnor i hushållets beslutsfattande.

I den empiriska analysen använder Simonsson tre olika hushållsbudgetundersökningar från 1913, 1952 och omkring år 2000. De innehåller information om utgifter för olika slags konsumtion i tio olika varugrupper: livsmedel, förbrukningsvaror, hushållstjänster, kläder och skor, bostad, möbler och husgeråd, transporter, fritid och kultur samt alkohol och tobak. För vart och ett av dessa tvärsnitt görs tre olika regressionsanalyser (OLS, robust regression och medianregression) i syfte att skatta hur modellens förklarande variabler påverkar konsumtionsutgifterna i hushållen fördelat på de olika varuslagen. Utöver de redan nämnda faktorerna kontrolleras även för hushållsstorlek i regressionerna.

Den ideologiska positionen skall fänga upp synen på familjen i allmänhet och könsaspekter på inflytande över beslutsfattandet i synnerhet. Den mäts med ålder eftersom en attitydundersökning från 1955 – *Svenska folket 1955* – visar på en mer konservativ ideologi bland äldre. Högre ålder antas således indikera en starkare manlig auktoritet i familjen och ett mer traditionellt patriarkalt äktenskap, medan lägre ålder i stället indikerar ett mer modernt äktenskapskontrakt där förhandlingar mellan man och hustru dominerar snarare än manlig auktoritet.

Hos Simonsson verkar humankapitalet dels genom *exit* och dels genom *voice*, men det går knappast att skilja på dessa effekter i analysen. I syfte att belägga att båda mekanismerna förekommer, och speciellt för att visa på länken mellan humankapitalet och förhandlingsförmågan, används den nyss nämnda attitydundersökningen från 1955. Utifrån denna studeras effekten av de olika faktorerna på förhandlingsbenägenheten i hushållen med hjälp av flera olika statistiska metoder. Resultaten visar att hustruns humankapital (mätt med en rad olika indikatorer så som intresse för samhällsfrågor, konst och litteratur samt utbildningsnivå) positivt påverkar förekomsten av förhandlingar i hushållet, medan varken hushållsinkomsten eller den ideologiska positionen (mätt som partisympatier, religiositet och attityder till sexualundervisning) verkar påverka hushållens förhandlingsbenägenhet. Hustruns inkomst får lite olika effekt beroende på vilken metod som används.

Huvudresultaten presenteras tvärsnitt för tvärsnitt i form av regressionstabel-

ler. 1913 hade hustruns variabler i allmänhet endast en begränsad effekt på konsumtionen. Inte heller ålder verkar ha påverkat konsumtionen. Mannens inkomst, och i något mindre grad även yrke, hade däremot stor effekt på konsumtionen av alla varor.

1952 spelade hustruns variabler en större roll för konsumtionsutfallet. Hennes inkomst hade i de flesta fall en positiv effekt på konsumtionen. Även yrkestillhörigheten påverkade konsumtionen. Hushåll där hustrun var utbildad arbetare eller tjänsteman hade högre konsumtion av möbler, hälso- och sjukvård samt lade mer pengar på bostaden. Detta tolkas av Simonsson som att det är konsumtionen av kollektiva varor som ökar då hustrun har högre humankapital. Liksom fallet var 1913 påverkade mannens inkomst konsumtionen av alla varor, medan ålder inte påverkade konsumtionen i någon större utsträckning. Konsumtionsutgifterna var däremot beroende av barnens kön: pojkar kostade mer än flickor, i synnerhet i äldre, bättre bemedlade tjänstemanna- och småborgarfamiljer. Detta kan åtminstone till viss del kopplas till att fler pojkar gick i högre utbildning än flickor vid den här tiden och också tilläts delta mer i socialt umgänge.

I tvärsnittet från cirka år 2000 mäts humankapitalet med utbildningsnivån och inte som tidigare med yrkestillhörigheten. Hustruns inkomst har genomgående en positiv effekt på hushållskonsumtionen. Hustruns humankapital påverkar konsumtionen av kläder och fritid/kultur så att kvinnor med högre utbildning konsumerar mer av dessa varor. Det enda undantaget är kvinnor med forskarutbildning vilkas hushåll spenderar i särklass minst på kläder. Liksom i de två tidigare tvärsnitten har ålder ingen större effekt på konsumtionsutfallet. När det gäller effekterna av barnens kön finns nu inga större skillnader, vilket förmodligen kan kopplas till en mer likartad utbildningsnivå för pojkar och flickor.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det finns relativt stora skillnader mellan de olika tvärsnitten och att det inte är helt enkelt att se något tydligt mönster. Rent generellt verkar konsumtion av livsmedel, kläder, bostad och möbler påverkas mest av hustruns inkomst och humankapital. En del av dessa är så kallade kollektiva varor som utnyttjas av alla i hushållet samtidigt, medan andra, till exempel kläder, är mer individuella. Allmänt sett ökar betydelsen av kvinnors inkomster för konsumtionen över tid, vilket speglar utvecklingen från en enför-sörjarnorm till en tvåför-sörjarnorm. Den ideologiska positionen, mätt som ålder, verkar inte spela någon avgörande roll för konsumtionsutfallet.

Diskussion

Simonssons analytiska modell (presenterad i figur 1.1 på sidan 36) sammanfattar hur de olika faktorerna anses påverka konsumtionen. Problemet är att den inte diskuteras speciellt ingående i texten och innehållet i de olika boxarna specificeras inte heller särskilt noggrant, vilket gör att diskussionen inte mynnar ut i klara hypoteser. Hur förväntas till exempel inkomsten påverka konsumtionen? Högre

hustruinkomst bör innebära högre konsumtion, men gäller detta alla varutyper, eller finns det vissa varutyper som antas ligga kvinnor varmare om hjärtat? Det framkommer i själva analysen längre fram i avhandlingen att det finns sådana tankar, framför allt rörande distinktionen mellan kollektiva och privata varor. Är det den absoluta inkomsten som är av primärt teoretiskt intresse eller är det snarare hustruns andel av totalinkomsten? Är det hennes absoluta humankapital eller hennes humankapital relativt makens? En mer djuplodande diskussion av hur de olika variablerna förväntas påverka konsumtionen av olika varutyper hade underlättat specificeringen av modellen och valet av variabler som på ett mer träffsäkert sätt hade kunnat illustrera dessa mekanismer.

Diskussionen av källmaterialet är på det hela taget mycket noggrann och djuplodande. Urvalsteknik, bortfall och olika felkällor diskuteras på ett närmast föredömligt sätt. Möjligen kunde presentationen av källmaterialet ha gjorts tydligare, förslagsvis genom att exemplifiera med ett enskilt hushåll. Från de senare decennierna borde också attitydundersökningar ha kunnat bidra med en bild av länken mellan humankapital och förhandlingar. Det mesta av resonemangen kring vad som bestämmer förekomsten av förhandlingar i hushållen gäller 1950-talet och det är väl tveksamt om man utan vidare kan anta att resultaten även gäller 1913 och 2000.

Mycket av avhandlingens fokus ligger på förhandlingar om konsumtionen i hushållet. I synnerhet undersöks hustruns inflytande på beslutsfattandet. I den statistiska analysen studeras den absoluta effekten av de olika faktorerna, det vill säga effekten av de förklarande variablerna på utgifterna i kronor på de olika varuslagen. Hustruns inkomst används som en log-linjär variabel och mäter alltså genomsnittseffekten av procentuellt högre inkomster för kvinnor i populationen. Men i en förhandling måste ju rimligen den relativa förhandlingsförmågan gentemot den egna maken vara det som betyder något och inte den absoluta nivån.

Frågan om parternas förhandlingsförmåga är i hög grad kopplad till valet av partner. Rent allmänt skulle jag ha önskat mig en mer genomgripande analys av partnervallets förmodade effekter på hushållets funktionssätt. När det gäller giftermålsteorier, det vill säga vem som gifter sig med vem, begränsas diskussionen i avhandlingen till Beckers specialiseringsmodell – så kallad *negative assortative mating*. Mycket forskning inom sociologin har emellertid betonat *positive assortative mating* som en annan och kanske bättre beskrivning av hur partnerval går till i realiteten. De studierna visar på en hög grad av homogami, det vill säga att likar gifter sig med likar vad gäller etnicitet, social bakgrund, utbildningsnivå och så vidare. Om giftermålsmönstret karakteriseras av *positive assortative mating* kommer högutbildade män med hög inkomstpoteential att gifta sig med högutbildade kvinnor. Dessa kvinnor har således en hög absolut nivå på sitt humankapital och sin lön, men inte nödvändigtvis en bättre position relativt sina män än andra mer lågutbildade kvinnor.

Det vore därför bättre att använda kvinnans relativa position när det gäller inkomst och humankapital, snarare än de absoluta nivåerna. Men kontrolleras inte detta genom att mannens inkomst också finns med? Nej, inte fullt ut eftersom det är en genomsnittseffekt av alla mäns humankapital eller inkomst som kontrolleras för. För att verkligen studera den relativa positionen vore det bättre att använda total hushållsinkomst och andelen av denna som kommer från hustrun. På liknande sätt borde kvinnans humankapital ställas i relation till mannens för att bättre fånga den relativa förhandlingspositionen. I Simonssons resultat syns också att mannens inkomst slår igenom mycket tydligt, medan humankapital och ålder får ett betydligt svagare genomslag. En annan modellspecifikation hade kanske tydligare kunnat visa på de effekter som ligger närmare avhandlingens syfte.

Liknande invändningar kan resas mot upplägget att studera effekten på konsumtionsutgifterna på tio olika varugrupper utan några större förväntningar angående vilka varor som bör ligga närmast hustrun. Åtminstone en del av syftet är att studera hustruns inflytande på konsumtionsbesluten och hur detta inflytande påverkas av hennes inkomst respektive hennes humankapital. Ett sätt att testa detta vore att utnyttja källmaterialets detaljrikedom och använda andelen av hushållets konsumtion som gäller varor som anses ligga närmare hustrun för att se om denna påverkas av faktorerna i modellen. Ett sådant tillvägagångssätt hade bättre kunnat illustrera de förmodade skillnaderna i konsumtionspreferenser mellan makarna.

Humankapital mäts med yrke 1913 och 1952. Detta leder till att humankapital och social status blandas. Det blir ett problem framför allt för kategorin hemmafru. Hemmafruar i högre socialgrupper hade sannolikt annorlunda humankapital än i de lägre. I detta avseende kunde informationen om mannens socialgruppsstillhörighet – eller ännu hellre hustruns egen sociala bakgrund, om sådan information finns tillgänglig – ha kombinerats med hustruns yrke för att få en bättre karakterisering av hennes humankapital, eller kanske snarare hennes kulturella kapital i mer generell mening.

En viktig utgångspunkt i avhandlingen är att både inkomst och humankapital stärker hustruns förhandlingsförmåga. För att leda detta i bevis använder Simonsson attitydundersökningen *Svenska folket 1955*, där kopplingen mellan en rad olika variabler och förekomsten av överläggningar om ekonomin studeras. Fler överläggningar tolkas som mer jämställda hushåll där hustrun har ett större inflytande. Det kan emellertid ifrågasättas om man omedelbart kan tolka frånvaron av förhandlingar som att det är mannen som bestämmer över konsumtionen. Det förefaller till exempel inte otänkbart att i hushåll som har en långt driven traditionell arbetsdelning, där kvinnan står för hemarbetet och mannen för marknadsarbetet, är det kvinnan som i hög grad bestämmer vad som skall handlas, speciellt när det gäller de mer omedelbara konsumtionsvarorna. Fler överläggningar behö-

ver ju i så fall inte betyda ökat inflytande för hustrun, utan snarare ett ökat inflytande för mannen över beslut som rör det vardagliga.

I analysen är det tänkt att variabeln hushållsstorlek skall kontrollera för ökade utgifter i större hushåll. I de allra flesta fall drivs denna variabel av antalet hemmavarande barn eftersom antalet hushållsmedlemmar utöver kärnfamiljen var mycket begränsat under hela undersökningsperioden. Ett av de mer intressanta sidospåren i avhandlingen studerar om det finns skillnader konsumtionsmönster beroende på barnens kön. Där hade jag gärna sett att antalet hemmavarande pojkar och flickor tagits med i regressionerna i stället för hushållsstorleken, så att dessa skillnader med avseende på barnens kön hade kunnat studeras på ett mer direkt sätt.

På det hela taget är tolkningen av resultaten försiktig och balanserad. Problemet med så kallad masssignifikans (problemet att om man skattar väldigt många parametrar så kommer ett visst antal att bli statistiskt signifikanta av ren slump) tas upp och diskuteras, vilket är bra och något man inte ser så ofta. Jag anser dock att det läggs för stor tonvikt, åtminstone relativt sett, på diskussioner av olika skattningsmetoder och dess problem, medan för lite utrymme ägnas åt det som borde vara i centrum, nämligen de empiriska resultaten, tolkningarna av dessa samt återkopplingen till den teoretiska modellen i kapitel 1.

Sättet att presentera resultaten i form av ganska omfattande regressionstabeller som placerats i appendix gör att det är inte alltid helt lätt att överblicka resultaten och se tydliga mönster. Ett sätt att underlätta detta hade varit att i större utsträckning göra olika sammanfattande tabeller på basis av appendixtabellerna, där olika för syftet centrala aspekter kunde ha illustrerats.

Koefficienterna för hustruns inkomst tolkas så att en större koefficient innebär större effekt och därmed större inflytande av hustruns inkomst på konsumtionen (s 110). Men denna tolkning är problematisk. Eftersom inkomsten är logaritmerad men inte konsumtionsutgifterna, anger koefficienten effekten i kronor av en enhets förändring i logaritmerad inkomst. En vara som utgör en stor andel av konsumtionen kommer att ge en stor ökning i kronor även om den procentuella förändringen i konsumtion inte är så stor. Ett exempel: fritid och kultur utgör 2 procent av de totala utgifterna medan livsmedel ligger kring 40 procent. Om hustruns ökade inflytande framför allt läggs på kultur och utgifterna mångdubblas, kommer ändå utgifterna i kronor att vara ganska blygsamma jämfört med modesta ökringar i livsmedelskonsumtionen. En jämförelse av de procentuella förändringarna hade därför varit mer lämplig när det gäller att studera effekten av inkomstökningar på konsumtionen, vilket hade kunnat åstadkommas på ett enkelt sätt genom att logaritmera även den beroende variabeln, nämligen utgifterna.

Ålder modelleras med så kallade *splines* där den linjära effekten av ålder mäts inom olika åldersgrupper, men där det är svårare att direkt se skillnaden mellan olika åldersgrupper. Eftersom ålder används som ett mått på ideologiskt position

får man förmoda att jämförelsen mellan extremerna är den mest intressanta, det vill säga att jämföra de äldre med de yngre. Därför hade en mer traditionell faktorisering (dummyvariabler) av åldersvariabeln varit att föredra i det här fallet och hade underlättat tolkningen av ålderseffekterna.

På sidan 127 konstateras att kvinnors inkomst framför allt påverkar konsumtionen av de kollektiva varor som alla i hushållet använder. Till dessa varor räknas livsmedel, förbrukningsvaror, hushållstjänster, bostad, möbler och hälso- och sjukvård, medan övriga varugrupper (transport, kläder och skor, kultur och fritid, alkohol och tobak) betraktas som privata. Man kan ju fråga sig varför transporter – där till exempel kostnader för bil ingår – är att betrakta som en privat vara medan hälso- och sjukvård är en kollektiv? Att kläder är privata varor kan ju tyckas självklart, men eftersom vi inte vet vems kläder som konsumeras utan endast de totala utgifterna, kan vi inte avgöra om kvinnor använder sin inkomst till att öka inköpen av kläder till barnen, till maken eller till sig själv. Detta gör det ju också svårt att entydigt betrakta kläder som en privat vara ur kvinnans synvinkel. Givet det sätt på vilket materialet är grupperat förefaller därför distinktionen mellan privata och kollektiva varor vara minst sagt vanskelig.

Sammantaget är resultaten inte alltid så entydiga och lättolkade. Det tydligaste är en klar inkomsteffekt av hustruns inkomst. Speciellt ökade utgifter på livsmedel (1913, 1952) och bostäder (1913, 2000) med högre hustruinkomster tyder på att ökad inkomst för hustrun framför allt har en inkomsteffekt, det vill säga ökar hushållets samlade inkomster. Det är dock svårt att se att dessa varor skulle ligga kvinnor speciellt varmt om hjärtat och därför kunna tolkas som att kvinnorna har vunnit kampen om konsumtionen. Rent generellt har betydelsen av kvinnors inkomster ökat för hushållskonsumtionen, vilket ju speglar utvecklingen i samhället från en enförsörjarnorm till en tvåförsörjarnorm. När det gäller betydelsen av humankapital kan man på en mer generell nivå se att det ofta förefaller vara olika effekter för män och kvinnor. Det är emellertid inte alls tydligt att kvinnor skulle prioritera en viss typ av konsumtion, och i så fall vilken, när deras utbildning är bättre eller deras inkomst högre. Detta trots att familjerna i dag är mer jämställda och mer förhandlingsbenägna än tidigare, och att hustruns position dessutom stärkts tack vare högre utbildning och lön.

En möjlig förklaring till detta något negativa resultat kan vara det sätt på vilket analysen har lagts upp när det gäller såväl teori som operationalisering och modellspecifikation och som diskuterats i detalj ovan. En annan möjlighet är ju att skillnaderna i konsumtionspreferenser mellan män och kvinnor inte är så stora att det får genomslag i hushållskonsumtionen, och att det därför inte spelar så stor roll vems inkomst som ökar.

De kritiska synpunkter och förslag på alternativa tillvägagångssätt som framförts förtar emellertid inte förtjänsterna. Avhandlingen behandlar ett mycket intressant forskningsproblem som inte fått mycket uppmärksamhet i tidigare

forskning. Den är klart och tydligt disponerad, välskriven och innehåller få formella brister. Både den källkritiska genomgången och metoddiskussionen är mycket noggrann och visar på ett mycket gott hantverkskunnande. Även om mer kraft kunde ha lagts på de mer analytiska delarna visar Per Simonsson att han är en mogen forskare och avhandlingen kommer säkert att utgöra grund för vidare studier av hushållens interna beslutsfattande och konsumtionsmönster.

Martin Dribe *

* Fakultetsopponent